

האמת היחידה, אמת ההגשמה ויושר הביצוע

מאת זהר שביט

טבעי לגמרי נראה אז, בימים הרחוקים-הקרובים ההם, שמאיר יערי, מנהיגה האגדי של "השומר הצעיר", הטיל חרם על ספרו של משה שמיר "הוא הלך בשדות" והתערב אישית כדי לכפות על הסופר נתן ביסטריצקי לשנות את מאפייני הדמות המרכזית ברומאן המפתח שלו, "ימים ולילות". בביורפיה שכתבה אביבה חלמיש על מאיר יערי מתואר אדם שטיפח גינונים של מנהיג כל יכול, על סף פולחן אישיות

איור: ערן וולקובסקי

מאיר יערי - ביוגרפיה קיבוצית, חמישים השנים הראשונות, מאת אביבה חלמיש, הוצאת ספריית אופקים, עם עובד, 2009, 408 עמודים

בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, בקיץ 1942, הגיעה משלחת סובייטית לביקור בארץ-ישראל. האהדה לברית המועצות ולמלחמתה בגרמניה הנאצית הרקיעה אז שחקים, והמשלחת התקבלה בהתלהבות רבה. החבר מיכאילוב, המזכיר הראשון של הצירות הסובייטית באנקרה, והחבר פטרנקו, הנספח לענייני עיתונות על יד הצירות, ביקרו בשני קיבוצים של השומר הצעיר - מרחביה ומעברות.

לפני שיצאו את הארץ נתן להם מאיר יערי, מנהיגה של "השומר הצעיר", "סקירה כללית קצרה על תנועת השומר הצעיר והליגה הסוציאליסטית לידיעתכם ולידיעת שולחכם". בסקירה זו דווח על ארבעים הקומונות שמייצרות אלפיים טונות חיטה ואלפיים טונות תפוחי אדמה, ובאותה נשימה גם על הפעילות התרבותית והחינוכית של התנועה. הסקירה תיארה את פעילותה של "ספריית פועלים", הוצאת הספרים של "השומר הצעיר", שהיא, לדברי הדו"ח, "הוצאת הספרים הגדולה בארץ. היא בית יוצר מארקסיסטי יחידי בארץ ישראל ובמזרח הקרוב. היא מקשרת בין התרבות הסובייטית והספרות העברית".

משה שמיר

התיאור הזה של "ספריית פועלים" אינו חוטא לאמת וגם אינו מפריז בחשיבותה של ההוצאה כסוכנת מרכזית של התרבות הסובייטית. הספרים שראו אור ב"ספריית פועלים" היו ממבחר ההגות המארקסיסטית, כפי שיעידו הכותרים שצוינו בסקירה, ובהם "כתבים נבחרים" מאת מארקס ואנגלס, מוצא המשפחה המדינה והקניין הפרטי" מאת אנגלס, "קארל מארקס" מאת פרנץ מהרינג, "השאלה האגררית" מאת קרל קאוטסקי, "השאלה הלאומית" מאת

אוטו באואר, ו"רוזה לוכסמבורג" מאת פרהליך. אלה ואחרים תפסו מקום של כבוד בארון הספרים של האינטליגנציה העובדת של תנועת הפועלים. לספרות היפה שצוינה בסקירה, כמו "שירת רוסייה", "הפואמה הפדגוגית" ו"מפרש בודד מלבין באופק", היתה השפעה רבה גם מעבר לחוגים האלה, והם עיצבו את עולמם הרוחני של מבוגרים ובני נוער רבים.

המעורבות של מאיר יערי בפעילות התרבותית של "השומר הצעיר" אינה תופסת מקום מרכזי בביוגרפיה המצוינת שכתבה עליו אביבה חלמיש, מן הסתם מפני שלא עמדה במרכז העשייה שלו. אבל אף ששמו של יערי אינו נקשר באופן מובהק לתרבות ולפעילות תרבותית, מפתיע לגלות עד כמה היה מעורב בחלק מן ההחלטות החשובות שנגעו לעשייה התרבותית בארץ ישראל, ועד כמה מרחיקת לכת היתה השפעת הדוקטרינה המארקסיסטית-הקומוניסטית על אופי המעורבות שלו בעיתוני התנועה, בהקמה של הוצאת "ספריית פועלים", ובעיקר בקביעת מדיניות ההוצאה לאור שלה. למעשה אפשר ללמוד לא מעט על מעמדו כמנהיג התנועה ועל דרכי פעילותו דווקא מאופיה של המעורבות הזאת.

"ספריית פועלים" נהפכה בשנות הארבעים להוצאת ספרים מרכזית על מפת המו"לות העברית, לצד שתי הוצאות ספרים אחרות שהיו מזוהות עם תנועת העבודה: "עם עובד" ו"הקיבוץ המאוחד". "ספריית פועלים", עוד יותר מהן, הוכתבה במובהק על ידי שיקולים אידיאולוגיים ותנועתיים, ובכל זאת הגיעה למעמדה הן בזכות עורכי ההוצאה - אברהם שלונסקי, לאה גולדברג ועזריאל אוכמני - והן בזכות ההיקף הגדול של פעילותה. ב-1947 יצאו לאור במסגרת "ספריית פועלים" לא פחות מתשע סדרות: "לכל" - ספרות יפה, מדעי החברה ופובליציסטיקה; "נעורים" - בלטריסטיקה ומדע פופולרי; "אנקורים" - סדרה לילדים; "גזירות ת"ש-תש"ה" - סדרת ספרים על יהדות אירופה שנשמדה; "מענית" - ספרייה לחקלאות; "מבחר המדע" - ספרי מדע; "חינוך" - ספרי חינוך; "כתבים" - ספרים בתחום "ההשכלה ומדיניות פועלית"; ו"דורון" - ספרי אמנות והגות.

בהוצאה לאור של ספרות יפה ניכרה העדפה לתרגום, ובשנים 1940-1945, חמש השנים הראשונות לקיומה של ההוצאה, ראו אור 120 ספרים מתורגמים (מתוך 190 ספרים) שנבחרו על פי שיקולים אידיאולוגיים. העדפה ברורה ניתנה לספרות בעלת אוריינטציה חברתית, בעיקר סוציאליסטית, והם תורגמו לאחר שזכו ללגיטימציה בספרות הסובייטית. ספרים רוסיים נבחרו לתרגום מפני שזכו בפרס סטאלין לספרות יפה ("הגווארדיה הצעירה" מאת פאדייב), או משום שתיארו את מלחמת המעמדות ("שנת 1918" מאת אלכסיי טולסטוי). הספרות הסובייטית שימשה גם צינור מרכזי לתרגום לעברית של הספרות הגרמנית, הסקנדינאבית ואפילו האוסטרלית: "ארץ חדשה" מאת הנרי לאוסון, "דיטה (בת אדם)" מאת אנדרסן מרטין נקסה, "קולא ברוניון" מאת רומן רולן ו"טיל אוילנשפיגל" מאת שארל דא-קוסטאר.

הבכורה של "ספריית פועלים" היתה ציון דרך בתהליך הפוליטיזציה של הספרות העברית בתקופת היישוב. הסימנים הראשונים נראו זמן קצר לפני הקמת "ספריית פועלים", ב-1939, כאשר התפלגה חבורת "יחדיו" על רקע הוויכוח העקרוני בנוגע ליחס הרצוי והנכון בין ספרות לפוליטיקה. הפילוגים הספרותיים שקדמו לפילוג ב"יחדיו" (לדוגמה בין "כתובים" ל"טורים") היו על רקע אישי וספרותי מובהק, ואילו עתה נוסף למניעים לפילוג גם היסוד הפוליטי והאידיאולוגי. שלונסקי ובני חבורתו - רפאל אליעז, לאה גולדברג, משה ליפשיץ ועזריאל שוורץ - שאפו לפוליטיזציה של הספרות העברית שתתבטא גם בפן התוכני, והחלו להוציא לאור את "דפים לספרות" בחסות "השומר הצעיר". הזרם השני שהתפלג מ"יחדיו", ועם אנשיו נמנו ישראל זמורה, אליהו

טסלר, א"ד שפירא ויעקב הורביץ, ביקש לשמור על האופי הא-פוליטי של הספרות, והוציא לאור כתב עת משלו, "מחברות לספרות". הופעתו של שתי החברות הספרותיות החדשות ציינה את יצירת הניגוד שכונן במשך עשרות שנים את הספרות העברית, בין ספרות פוליטית לבין ספרות א-פוליטית.

תהליך ההכפפה של הספרות היפה לאידיאולוגיה ולשיקולים אישיים בכסות אידיאולוגית, וכן מערכת היחסים בין ההוצאה לתנועה ורתימת ספרי ההוצאה וסופריה לשירות התנועה, מנהיגיה, והאידיאולוגיה שלה (בסדר הזה), נחשפים בבהירות בשתי פרשות המתוארות בביוגרפיה: פרשת החרם שהוטל על רומאן הביכורים של משה שמיר "הוא הלך בשדות", ופרשת צינזור הנוסח השני של רומאן המפתח "ימים ולילות" מאת נתן ביסטריצקי. בשתייהן יערי היה מעורב, ובשתייהן הפעיל את מלוא כובד משקלו כדי שתתקבל ההחלטה הרצויה לו - מסיבות אישיות וגם מסיבות אידיאולוגיות.

בפרשה הנוגעת ל"ימים ולילות" התערב יערי כדי לכפות על הסופר לשנות את האיפיון של הדמות המרכזית, אלכסנדר צורי, שנתפשה כבת דמותו. במהדורה הראשונה של הספר, שראתה אור ב-1926 בהוצאה "המדפיס" בירושלים, תוארה דמותו של אלכסנדר צורי באופן לא מחמיא, כמעין משיח המהפנט את בני עדתו, נאבק על השליטה בנפש הצעירים ומנהל אתם מערכת יחסים רוויה בארוטיות, ברודנות ובאלימות. בעיקר עוררו את זעמו של יערי הנאומים האקסטטיים שצורי נושא ותיאורו כמי שרואה את ממלכת העתיד כממלכת האם הקדושה, שבה "אברהם יינק משדי שרה אשתו לסירוגין עם יצחק בנו". במאמר שפירסם יערי ב"דבר" ב-1927, התייחס ל"רומאן עבה המייחד את הדיבור על האירוטיות שלנו", בלי לנקוב בשמו. לפי חלמיש, הנסמכת על זיכרונותיו של יערי שלא פורסמו (ונמצאים בארכיון במרחביה), הוא ראה באלכסנדר צורי "פרוטטיפ" שלו, אך בד בבד ביטל את הניסיון לקשר בין דמותו של צורי לבין "מאיר יערי, שחי, לחם ויצר בארץ".

שעת החשבון עם ביסטריצקי הגיעה אחרי יותר מעשור. ב-1939, סמוך מאוד להקמתה של ההוצאה, פנה ביסטריצקי ליערי בבקשה להוציא לאור ב"ספריית פועלים" מהדורה חדשה של "ימים ולילות". בתשובתו ענה יערי כי לא ינסה למנוע את ההוצאה המחודשת של הספר: "אילו חברי היו רוצים להוציא מהדורה שנייה של 'ימים ולילות' לא הייתי נוקף אצבע". ביסטריצקי לא הסתפק בתשובה המתחמקת של יערי וביקש שימליץ על פרסום הספר. הפעם הייתה תשובתו של יערי כנה יותר: "שלא תעמיד אותי בניסיון כל כך קשה. (...) אין אני בכל זאת האדם אשר יכול וצריך להמליץ ולעסוק בעניין המהדורה השנייה של הספר הזה".

יערי הודיע לביסטריצקי שהוא מסתלק מן הטיפול בספר והיפנה אותו לחברים אחרים, אך למעשה לא ויתר על מעורבות ישירה בהוצאת הספר, ויחד עם יעקב חזן היה חבר בוועדה שהוקמה לפסוק בעניין. מדוע לא דחה יערי על הסף את פנייתו של ביסטריצקי? לדעת חלמיש הוא חש חוב לביסטריצקי, שסייע ל"שומר הצעיר" בתפקידו בקרן קיימת לישראל, אבל ייתכן גם שקסמה ליערי ולחזן האפשרות שיוכלו לשלוט בנוסח החדש של הספר ולהשפיע על שיכתובו. ואכן, המהדורה השנייה של הספר שונתה וקוצרה. שולה קשת סבורה שהשינויים נועדו להתאים את הנוסח של המהדורה השנייה לרצון המוציאים לאור. לכן שינה ביסטריצקי את אפיון דמותו של המנהיג וויתר כמעט לחלוטין על תיאורו כמעין משיח. אמנם ביסטריצקי עצמו הסביר בהקדמה למהדורה מ-1940 שעשה את הקיצורים בשל ביקורת עצמית, אך ספק רב אם זו אכן היתה הסיבה האמיתית לשינויים.

הפרשה השנייה, המרתקת לא פחות, קשורה לחרם שהוטל על "הוא הלך

בשדות". ב-1947 סיים משה שמיר את כתיבת רומאן הביכורים שלו ומסר אותו להוצאת "ספריית פועלים". שמיר היה אז חבר קיבוץ משמר העמק ובעל קריירה "שומרית" מזהירה. בן 18 הצטרף להנהגה הראשית של התנועה ועד 1941 ערך את בטאונה של ההנהגה "על החומה" ופירסם בו סיפורים ומאמרים לרוב. דויד הנגבי, עורך ההוצאה, החליט להוציא לאור את הרומאן וניסה לסייע למשה שמיר לקבל חופשה כדי שיוכל לסיים את כתיבתו. הספר התקבל לפרסום, ולאחר ששמיר ניהל משא ומתן על גובה המקדמה (מה שיכול אולי להעיד על מעמדו בהוצאה), נחתם אתו חוזה ביולי 1947 ואושרה לו חופשה בת חמישים ימים.

לאחר שהתקבל הספר לפרסום נפל דבר, ושמיר החליט לעזוב את הקיבוץ. הוא כתב מכתב אישי ליערי שבו הודיע על כוונתו, ויערי השיבו בדברים קשים, שביניהם ציטט את אדם מיצקביץ: "קשה לחיות בשלמות יום מלכתוב ספר שלם", ואת מארקס ש"לימד אותנו משהו על הבדל בין פרשני עולם ובין משני עולם". יערי האשים את שמיר בחוסר מחויבות לתנועה: "אנחנו שרפנו בנעורינו מאחורינו כל אוניות וכל גשרים המרמזים לנסיגה. את דרך העבודה, הקיבוץ והתנועה העמדנו מעל הורים, מעל עניינים פרטיים (...) מוטב לו, לדור הצעיר שלנו, שיפנה עורף מתוך יושרו לכל יפי רוח פיוטי וינווד לכל מליצה מכונפת, וילבש שריון של פשוט ותהא היא אפילו קצת קנאית ודוגמטית ובלבד שישמור על האמת היחידה, אשר מלווה את תנועת העבודה ואת ספרות העבודה בארץ - את אמת ההגשמה ואת יושר הביצוע".

הדברים הקשים האלה נועדו להצדיק את "העונש" שגזר על שמיר: "לא בא בחשבון, שנעמיד פנים כאילו לא קרה כלום. את ספרך על חיי קיבוץ לא נוכל להדפיס ב'ספריית פועלים' למחרת עזיבתך את חיי קיבוץ".

למרות מחאותיהם של אנשי "ספריית פועלים" ובראשם דויד הנגבי, הוחלט לגנוז את "הוא הלך בשדות", שכבר הודפס אך עדיין לא נכרך, ולהטיל חרם על יצירותיו של משה שמיר. סייעה לכך חוסר הנחת של ראשי התנועה, ובעיקר של יעקב חזן, מן הספר שהיתה בו לדבריהם: "חריגה חוזרת מן הנורמה האידיאלית של חיי הקיבוץ". חזן אף סבר ש"לא יוכל לתת לבתו לקרוא ולהתחנך עליו". בשל כל אלה שלחה מזכירות הקיבוץ הארצי מכתב ל"השומר הצעיר" ובו נאמר: "אנו פונים אליכם בהצעה להודיע למערכות של 'משמר' ו'עתים' כי עליהם להפסיק את פרסום כתביו של מ. שמיר. אין אנו אומרים לקבוע בזה את קו התנהגותנו כלפי מ. שמיר לתמיד. אולם בתקופה הקרובה, כל עוד לא נשתנו באופן יסודי הנסיבות, יש לדעתנו לנהוג לפי הקו הזה בכל חומר הדין".

שמיר פנה בחשאי לדויד הנגבי וביקש לקבל כמה עותקים לא כרוכים של הספר, כדי להצילו מתהום הנשייה, שכן היה בטוח שהספר לא יראה אור לעולם: "הרי הספר לא יופיע לעולם, אמרתי לנפשי, וכך יאה לי - לפחות תישאר ממנו מזכרת כלשהי". הוא שלח את העותקים הלא כרוכים להוריו, וגם לעגנון, להזז, לשלונסקי ולאחרתמן. נוסף לכך הציע ליוסף מילוא, מייסד תיאטרון הקאמרי, לקרוא את כתב היד, וזה החליט להופכו למחזה ולהעלותו בתיאטרון הקאמרי. ההחלטה הזאת סייעה לדויד הנגבי לשכנע את מנהיגי התנועה לכרוך את הספר ולהוציאו לאור; הספר ראה אור בינואר 1948, ומהר מאוד נהפך לרב מכר ולאחד מסמלי התקופה.

מה שמפליא בסיפור הזה אינה דווקא התנהגותו של מאיר יערי, שבאותן שנים כבר טיפח גינונים של מנהיג כל יכול שהיו על סף פולחן האישיות, כפי שתעיד ההוצאה המהודרת של ספרו לכבוד יובלו ב-1947 (סמוך להחלטה לגנוז את ספרו של משה שמיר); "בדרך ארוכה" מאת מאיר יערי נדפס על נייר משובח,

בכריכת בד מעוטרת במסגרת אדומה; שמו של יערי ושם הספר הופיעו באותיות מוזהבות על רקע אדום. בסיפור גניזת הספר מפליאה קבלת הדין של משה שמיר. גם ממרחק של שנים רבות, כארבעים שנה אחר כך, הצדיק שמיר את גניזת הספר. ב-1989 כתב "היה ברור לי שאני פושע והיה מקובל עלי שאין נותנים פרס לפושע", וגם ב-1999 כתב לחגית הלפרין: "הייתי בטוח שאני ראוי לתלייה". רגשי האשם של שמיר היו עמוקים כל כך, עד שגזר על עצמו מעין קנס כספי והציע להעביר את שכר הסופרים ששולם על המהדורה הראשונה להנהגה העליונה של "השומר הצעיר" (אף שהתגורר עם רעייתו בחדר כביסה בתל-אביב). התנהגותם של יערי וחזן, ובעיקר קבלת הדין וההכאה על חטא של שמיר, הן דוגמה מאלפת לכוחה של התפישה האידיאולוגית של התרבות ולעוצמתה של "האוטו-קריטיקה" הסובייטית.

אביבה חלמיש כתבה את הביוגרפיה "מאיר יערי" מתוך מודעות רבה לבעייתיות של חומר המקורות, לצנזורות אפשריות, שמחקו פרקים שונים ופרטים שונים בחייו של יערי, ומתוך מודעות לזיכרון המתעתע ולהמצאה של אירועים שלא התרחשו. הביוגרפיה הזאת עשירה בפרקים מאלפים נוספים מההיסטוריה הקרובה, שהיום נדמית כשייכת לעולם זר ורחוק. היא כתובה היטב, באופן בהיר וקולח, ומבוססת על חומר ארכיוני עשיר מאוד; דומה שאין מסמך שחמק מעיניה של חלמיש. חלמיש מכבדת מאוד את מושאה, אבל אינה מעריצה אותו ואינה מאוהבת בו. היא גם אינה חוששת למתוח ביקורת על מאיר יערי, דבר שלא היה עולה בעבר בדעתם של חניכי "השומר הצעיר" (שגם כותבת שורות אלה נמנית עמם), ובכך מעניקה לקורא אפשרות לבחינה ביקורתית ומלאת תהיות לא רק על חייו ופועלו של מאיר יערי, אלא גם על הביוגרפיה הקיבוצית שלא מעטים היו שותפים לה.